

An Analysis of the Current Status of Curricular Elements of Extracurricular Activities with a Social Harm Prevention Approach in the First Secondary Education Cycle

Hossein Khanifar¹, Salaheddin Ebrahimi² , Abdullah Aali Shirmard³

¹ Professor, University of Tehran, Tehran, Iran. khanifar@ut.ac.ir

² Department of Educational Management, Farhangian University, Tehran, Iran. s.ebrahimi@ut.ac.ir

³ Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran (**Corresponding author**).
a.alishirmard@cfu.ic.ir

Abstract

The present study aims to examine the current status of the curricular elements of extracurricular activities, with the goal of designing and validating an optimal model of the extracurricular curriculum using a social harm prevention approach in the first secondary education cycle. The research methodology is descriptive-analytical and is conducted qualitatively. The statistical population includes the Fundamental Transformation Document of Education and Training, the National Curriculum of the Islamic Republic of Iran, the book *Recommendations for Cultural and Artistic Competitions*, the book *Nidā-yi Rahmat* (Call of Mercy), the circulars related to extracurricular activities in the Education and Training Organization, and the executive guidelines for cultural and educational centers. The sampling method was criterion-based sampling. The data collection instruments comprised a checklist, index cards, and memo-taking from upstream documents, whose validity was assessed and confirmed based on the opinions of experts and faculty members. To this end, a three-stage process was performed: data reduction or summarization, data display, and conclusion drawing. Ultimately, the results obtained regarding the current status of curricular elements (objectives, content, implementation, and evaluation) of extracurricular activities in the first secondary education cycle were reported, and the specified objectives were detailed in the cognitive, attitudinal, and skill domains in separate tables. An analysis of the current status of curricular elements of extracurricular programs in the educational system can serve specialists in creating an optimal situation and planning to address needs, deficiencies, and gaps, thereby reducing the distance between the current and desired states and filling the created gap.

Keywords: Extracurricular Activities; Social Harms; First Secondary Education Cycle; Curriculum; Students.

واکاوی وضعیت موجود عناصر برنامه درسی فعالیت‌های فوق‌برنامه با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در دوره اول متوسطه

حسین خنیفر^۱، صلاح‌الدین ابراهیمی^۲، عبدالله عالی شیرمرد^۳

^۱ استاد، دانشگاه تهران، تهران، ایران. khanifar@ut.ac.ir

^۲ گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. s.ebrahimi@ut.ac.ir

^۳ گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول). a.aalishirmard@cfu.ic.ir

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی وضعیت موجود عناصر برنامه درسی فعالیت‌های فوق‌برنامه، به منظور طراحی و اعتباربخشی به الگوی مطلوب برنامه درسی فوق‌برنامه، با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در دوره اول متوسطه بود. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و با روش کیفی انجام شده است. جامعه آماری شامل سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، کتاب «راهکارنامه مسابقات فرهنگی و هنری»، کتاب «ندای رحمت»، بخشنامه‌های مربوط به فعالیت‌های فوق‌برنامه در آموزش و پرورش و دستورالعمل اجرایی کانون‌های فرهنگی و تربیتی بود. روش نمونه‌گیری، نمونه‌گیری ملاک‌محور بود. ابزار گردآوری داده‌ها چک‌لیست و فیش‌ها و یادداشت‌برداری از اسناد بالادستی بوده که روایی آنها با استفاده از نظرات متخصصان و اساتید سنجیده و تأیید شد. بدین منظور فرایند سه مرحله‌ای: تقلیل یا تلخیص داده‌ها، عرضه یا نمایش داده‌ها و نتیجه‌گیری انجام شد. در نهایت نتایج بدست آمده در مورد وضعیت موجود عناصر برنامه درسی (هدف، محتوا، اجرا و ارزشیابی) فعالیت‌های فوق‌برنامه در دوره متوسطه اول گزارش شده و اهداف مشخص شده به صورت کلی و جزئی در حیطه‌های دانش، نگرش و مهارت در جداول جداگانه گزارش شدند. واکاوی وضعیت موجود عناصر برنامه‌های درسی فوق‌برنامه در نظام آموزشی می‌تواند در راستای ایجاد وضعیت مطلوب و برنامه‌ریزی جهت رفع نیازها، نقص‌ها و کمبودها و کم کردن فاصله بین وضعیت موجود و مطلوب و پر کردن شکاف ایجاد شده، مورد بحث و بررسی و بهره‌برداری متخصصین قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: فعالیت‌های فوق‌برنامه، آسیب‌های اجتماعی، دوره متوسطه اول، برنامه درسی، دانش‌آموزان.

۱. مقدمه

تعلیم و تربیت اعضای یک جامعه می‌تواند به صورت رسمی یا غیررسمی انجام گیرد. تعلیم و تربیت به شکل رسمی آن برعهده نهادها، سازمان‌ها و موسسات مختلفی است. یکی از مهم‌ترین نهادهای تعلیم و تربیت رسمی، آموزش و پرورش است که در قالب برنامه درسی و براساس دیدگاه ایدئولوژی جامعه به تربیت دانش‌آموزان می‌پردازد (ابراهیمی، ۱۳۹۷). افزایش آسیب‌های اجتماعی در یک جامعه نشانه بحران است و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در هر جامعه به شناخت علمی ویژگی‌ها و قانونمندی‌های حاکم بر تحول آسیب‌ها در جامعه و به‌کارگیری یافته‌های علمی در فرایند برنامه‌ریزی اجتماعی موکول می‌شود. میزان موفقیت هر کشور در امر پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، معرف کارآیی نظام اجتماعی غالب بر آن جامعه است (پاک‌گوهر و همکاران، ۱۳۸۸). آسیب‌های اجتماعی به هر نوع عمل فردی و یا جمعی اطلاق می‌شود که در چارچوب اصول اخلاقی و قواعد عام عمل جمعی رسمی و غیررسمی جامعه محل فعالیت کنشگران قرار نمی‌گیرد و در نتیجه با منع قانونی و یا قبح اخلاقی و اجتماعی روبرو می‌گردد. به همین دلیل کچ‌روان سعی دارند کچ‌روی خود را از دید ناظران قانونی، اخلاق عمومی و نظم اجتماعی پنهان نمایند؛ زیرا در غیر این صورت با پیگرد قانونی، تکفیر اخلاقی و طرد اجتماعی مواجه می‌شوند (ستوده، ۱۳۹۵). نوجوانی یکی از بحرانی‌ترین دوره‌های زندگی محسوب می‌شود و ایران با داشتن سرمایه‌های عظیمی از نوجوانان، نیازمند برنامه‌ریزی‌های دقیق در زمینه رشد و سلامت این گروه سنی است (پرویزی و احمدی، ۱۳۸۲). در این میان فعالیت‌های فوق‌برنامه در مدارس از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. فعالیت‌های فوق‌برنامه به عنوان بخش جدایی‌ناپذیر مدرسه به رسمیت شناخته شده، به همین جهت امروزه در جدول کاری مدرسه، توجه به آن افزایش یافته است (کلی^۱، ۲۰۰۴). در واقع هدف از این فعالیت‌ها «کمک به نوجوان است که بتواند رغبت‌های اصیل خود را تشخیص دهد، استعدادهای ذاتی خود را کشف نماید و در تربیت و توسعه آنها به منظور تأمین سعادت شخصی و افزودن امکان شرکت در فعالیت‌های اجتماعی بکوشد» (ملکی، ۱۳۹۳). همین نکته اهمیت فعالیت‌های فوق‌برنامه را مشخص می‌سازد. با توجه به تأثیر بسیار مخرب آسیب‌های اجتماعی بر سلامت جسمی، روانی و اجتماعی نوجوانان و آسیب‌پذیری بیشتر آنان و اینکه متأسفانه بسیاری از رفتارهای پرخطر از این دوران شروع و تثبیت می‌شود و منجر به بروز آسیب‌های اجتماعی می‌گردد، شناسایی عوامل مستعدکننده و بازدارنده بروز آسیب‌های اجتماعی در این گروه سنی در دوره متوسطه، اهمیت

ویژه‌ای دارد. یکی از راه‌های برون‌رفت از این چالش‌ها، طراحی مناسب فعالیت‌های فوق‌برنامه برای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی دانش‌آموزان، با لحاظ نوعی آزادی عمل و قدرت انتخاب، انجام کارگروهی، وجود انعطاف و سایر ویژگی‌ها است.

اصولاً آموزش و پرورش به عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای رسمی جامعه، در جهت جامعه‌پذیری و رهنمون کردن دانش‌آموزان، مهم‌ترین نقش را ایفا می‌کند. لذا، این نهاد بر خود لازم می‌داند که با ارائه فعالیت‌های مختلف درسی و غیردرسی (فوق‌برنامه)، آمادگی لازم برای ورود دانش‌آموزان به عرصه‌های مختلف علم و فرهنگ را فراهم کند و اوقاتی را که دانش‌آموزان ممکن است به بطالت بگذرانند را به بهترین نحو پر کند (حاجیلو و همکاران، ۱۳۹۶). رسالت آموزش و پرورش در هر کشوری، تقویت نگرش انسانی به زندگی و ارتقای فلسفه آن و ایجاد توانایی در افراد جامعه برای زندگی سالم و سازنده است. یکی از ویژگی‌های آموزش و پرورش پیشرفته و مدرن، توجه ویژه به فعالیت‌هایی است که دانش‌آموزان در بیرون از کلاس و مدرسه انجام می‌دهند. این قبیل فعالیت‌ها بدون شک بیشتر از فعالیت‌های کلاسی در رشد دانش‌آموزان موثر هستند. بر دستگاه تعلیم و تربیت هر کشوری واجب است در راستای این مهم وارد عرصه شده و زمینه‌های اجرایی این فرایند را فراهم بیاورد. لازم است برای تعدیل نارسایی‌ها و کاستی‌های برنامه درسی، توجه به علایق و استعدادها، پاسخ به نیازهای فردی، غنی‌سازی اوقات فراغت، پاسخ به تحولات پرشتاب دنیای امروز و تعمیق فرایند یاددهی- یادگیری، فعالیت‌هایی در قالب مکمل و فوق‌برنامه برای اجرا در مدارس در نظر گرفته شود (کرمی مقدم، ۱۳۷۷).

گاهی مواقع برنامه درسی رسمی نمی‌تواند پاسخگوی نیازهای یادگیری باشد، فعالیت‌های فوق‌برنامه که اغلب به وسیله دانش‌آموزان انجام می‌شود، و یک نوع یادگیری جایگزین است، می‌تواند آنچه را آموزش ارائه می‌کند، به صورت گسترش یافته در ذهن دانش‌آموزان ایجاد کند (سان و تانگ^۱، ۲۰۲۰). فعالیت‌های فوق‌برنامه، دانش‌آموزان را وارد اجتماع می‌کند، در حالی که این اتفاق معمولاً در درس‌های رسمی کمتر رخ می‌دهد. این فعالیت‌ها می‌تواند به عنوان پلی بین برنامه‌های درسی رسمی و یادگیری‌های واقعی زندگی عمل نماید (کر، ۲۰۰۹). این فعالیت‌ها به سه نوع تفریحی، فرهنگی و علمی تقسیم می‌شود و به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا از زمان به صورت خلاق استفاده کنند، هرچند در بیشتر مواقع در برنامه روزانه مدرسه ترکیبی از برنامه‌های منظم علمی- تفریحی- فرهنگی با نظارت معلم انجام می‌شود (تیرنی و همکاران^۲، ۲۰۰۶). این برنامه‌ها، دارای زمینه‌های

1. Sun & Tang

2. Tierney

متنوعی می‌باشند و نیاز به رسیدگی و توجه همیشگی از سوی مسئولان مدرسه دارند، تا فرصت‌هایی برای مشارکت معنی‌دار دانش‌آموزان فراهم سازد» (فردریکز، ۲۰۰۸، به نقل از: امام جمعه و همکاران، ۱۳۹۲).

کسانی همچون کلاین^۱ (۱۹۹۱) و پوزنر^۲ (۱۹۹۵) نیز در تقسیم‌بندی برنامه درسی، سطحی را برای فعالیت فوق‌برنامه در نظر گرفته‌اند. کلاین (۱۹۹۱) در بحث از سطوح برنامه درسی، هفت سطح از برنامه درسی را تعریف می‌کند، در سطوح برنامه درسی کلاین، برای فعالیت‌های فوق‌برنامه جایگاهی ویژه در نظر گرفته شده است، تا جایی که دانش‌آموز، نقش یادگیرنده فعال را دارد و در انتخاب آنچه که فرامی‌گیرد، آزادی عمل خواهد داشت. از سویی، پوزنر نیز در کتاب «تجزیه و تحلیل برنامه درسی»، برای توضیح و تشریح بهتر مفهوم برنامه درسی، پنجمین نوع برنامه درسی را، «برنامه درسی فوق‌برنامه» معرفی می‌کند. به نظر وی، برنامه درسی فوق‌برنامه شامل کلیه تجربیات برنامه‌ریزی شده‌ای است که از حیطه موضوعات درسی مدرسه خارج است. این نوع برنامه درسی با عنایت به ماهیت داوطلبانه بودن آن و پاسخگو بودن آن در قبال علایق و رغبت‌های دانش‌آموزان، در نقطه مقابل برنامه درسی رسمی قرار می‌گیرد (ابراهیمی، ۱۳۹۷). این برنامه‌ها اگرچه از لحاظ اداری کم‌اهمیت‌تر از برنامه درسی رسمی است، اما در بسیاری از جهات مهم‌تر و موثرتر از آن می‌باشد (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۵).

در دوره متوسطه قسمت اعظم استعدادهای اختصاصی نوجوانان بروز می‌کند. قدرت یادگیری آنان به حد اعلای خود می‌رسد و کنجکاوی آنان جهت معینی می‌یابد. از این‌رو این دوره در نظام‌های تعلیم و تربیت کشورهای مختلف جهان اهمیت بالایی دارد (صافی، ۱۳۹۵). استفاده از فعالیت‌های فوق‌برنامه با وجود اهمیت برای همه مقاطع تحصیلی، در دبیرستان‌ها از اهمیت بیشتری برخوردار است (موسی‌پور و همکاران، ۱۳۹۵) و نباید از تاثیر فعالیت‌های فوق‌برنامه بر تربیت شهروندی، جامعه‌پذیری و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی غافل ماند. همگونی قابل توجهی بین اهداف فعالیت‌های فوق‌برنامه مدارس با اهداف تربیت شهروندی وجود دارد. تربیت شهروندی دارای هدف‌های کلی استقلال، رعایت حقوق دیگران، مسئولیت‌پذیری، مشارکت و مانند آن است که در بررسی اولیه، همین موارد در زمره اهداف فعالیت‌های فوق‌برنامه نیز می‌باشد (سبحانی‌نژاد و همکاران، ۱۳۸۷). از ویژگی‌های دیگر فعالیت‌های فوق‌برنامه، هدف‌گیری به امور اجتماعی نظیر همکاری در فعالیت‌های اجتماعی، اردویی، مراسم ملی و نظایر آنها است. این فعالیت پل ارتباطی

1. Klein

2. Posner

مناسبی میان مدرسه و جامعه، خانواده و جامعه، مدرسه و خانواده را ایجاد و زمینه جامعه‌پذیری را مساعد می‌کند (شرفی، ۱۳۸۴). نکته دیگر در اهمیت ایجاد و زمینه فعالیت‌های فوق‌برنامه، امکان اجرای آموزش‌ها و تأثیرگذاری در بحران‌های جوامع امروزی از قبیل بحران اعتیاد به مواد مخدر، بحران خشونت، بحران آلودگی محیط زیست، بحران قانون‌شکنی است (جعفری ثانی و همکاران، ۱۳۸۷). به دلایل گوناگون نظیر شتاب‌زدگی، تحرک روزافزون جوامع کنونی، اشتغال همزمان والدین در خارج از خانه و کاهش ارتباط صمیمانه والدین و فرزندان، برخی آسیب‌ها و ناهنجاری‌های دانش‌آموزان را تهدید می‌کند. ایجاد فعالیت‌های ثمربخش و مبتنی بر علایق افراد، از رنج روحی آنان می‌کاهد و توان آنها را در عرصه مورد علاقه به‌کار گرفته، موجبات حفظ سلامت روانی آنان را فراهم می‌کند. بازنگری در شأن و جایگاه امور فوق‌برنامه چنانچه به اینگونه نتایج منتهی شود، مقصود از این برنامه‌ها را حاصل کرده و آن مقصود اصلی همان آسیب‌زدایی از دوران تحصیل به ویژه آموزش عمومی است (شرفی، ۱۳۸۴).

با توجه به مسئله اصلی پژوهش حاضر و مسایل و مشکلاتی که ذکر شد، نوعی خلاء در نظام تعلیم و تربیت وجود دارد که تأثیرگذاری آموزش‌های رسمی ارائه شده در زمینه موضوعات اجتماعی را با تردید مواجه کرده است. (نادری و همکاران، ۱۳۹۲). بنابراین، برای اتخاذ راهبرد مهم پیشگیری از وقوع جرم، باید توجه جدی به مشارکت و جامعه‌پذیری دانش‌آموزان داشت، تا ویژگی‌هایی چون احترام و عمل به قانون، فرهنگ خودکنترلی و احترام به حقوق دیگران از این سنین در وجود آنها نهادینه شود و آسیب‌پذیری آنها در دوره متوسطه و پس از آن به حداقل ممکن برسد. با توجه به اوقات فراوانی که دانش‌آموزان در مدارس می‌گذرانند، «مدرسه می‌تواند براساس ارزش‌ها و نیازهای جامعه، قواعد و هنجارهای زندگی جمعی از قبیل نظم و ترتیب، تمرکز و پشتکار برای انجام وظایف، احترام به حقوق دیگران و حس همکاری، رقابت، و مساعدت را به فراگیران آموزش دهد» (رجبی‌پور، ۱۳۸۷). می‌توان با نگاهی نو به مقوله فعالیت‌های فوق‌برنامه، ویژگی‌ها و آثار مثبتی که در جذب دانش‌آموزان و گرایش آنها به سمت تربیت دارد، در امر پیشگیری از جرایم کوشید. لذا، هدف پژوهش حاضر بررسی وضعیت موجود اهداف فعالیت‌های فوق‌برنامه با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در دوره اول متوسطه بوده که می‌تواند زمینه رفع برخی نابسامانی‌ها را فراهم سازد.

۱-۱. پیشینه تحقیق

فرم‌پنی فراهانی (۱۳۹۸) در پژوهشی به بررسی نقش تربیت در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی پرداخته است. نتایج نشان داد که، از منظر تربیتی، پیشگیری بهترین راه مقابله با آسیب‌های اجتماعی است. اقدامات پیشگیرانه به عنوان مهم‌ترین راهکار برای مبارزه با آسیب‌های اجتماعی در

نظام آموزشی شامل دو بخش است: بخش اول تمرکز بر آگاه‌سازی تربی و بخش دوم تقویت مهارت‌های اجتماعی. یافته‌های تحقیق حاجیلو و همکاران (۱۳۹۶) حاکی از این است که در تنظیم فعالیت‌های فوق‌برنامه باید علاقه، نیاز و استعداد دانش‌آموزان را در اولویت قرار داد. نتایج پژوهش اتابکی و همکاران (۱۳۹۳) نشان داد که فعالیت‌های فوق‌برنامه مدارس بر رشد اجتماعی دانش‌آموزان دختر مدارس متوسطه شهر مرودشت تأثیر مثبت دارد. فعالیت‌های فوق‌برنامه رابطه معناداری با افزایش عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دختر دارد. فتحی و فدوی (۱۳۹۱) در پژوهشی دریافتند که یکی از علل افزایش آسیب‌های اجتماعی، مشکلات اقتصادی، فقر، بیکاری و مشکلات درون خانواده و جامعه می‌باشد و در گروه سنی جوانان، معمولاً افراد به دلیل افکار و احساس پوچی، ناامیدی، احساس گناه، افسردگی، اعتیاد، احساس شکست، بحران‌های حاد عاطفی، بیماری‌های شدید و نداشتن سعه‌صدر در کنار سایر عوامل اجتماعی دچار آسیب‌های اجتماعی شده‌اند.

براساس نتایج پژوهش سمرقندی (۱۳۹۰)، پنج اولویت نیازهای آموزشی دانش‌آموزان دختر و پسر مقطع متوسطه عبارتند از: مبارزه با بدحجابی، برخورد با مزاحمان خیابانی، تأمین امنیت از خانه تا مدرسه، جمع‌آوری اراذل و اوباش و مبارزه با مواد مخدر. نتایج پژوهش نور (۱۳۸۶) نشان می‌دهد که فعالیت‌های دینی و قرآنی، هنری و فرهنگی، بیشتر از سایر برنامه‌ها اجرا شده‌اند، اما جوانان به صورت گسترده‌تر در فعالیت‌های ورزشی، اردویی و گردشگری شرکت کرده‌اند. این مسئله نشانگر آن است که بین علاقه جوانان و نوع برنامه‌های اجرا شده، تفاوت‌هایی وجود دارد. همچنین بیانگر عدم وجود یک نیازسنجی جامع و کامل از میان جوانان، و نبود یک استراتژی کلان و مشخص در سطح کشور، برای برنامه‌های فراغتی جوانان است. نتایج پژوهش آتalan و آلتینتاس^۱ (۲۰۱۷) نشان داد که دانش‌آموزان هنرستانی در فعالیت‌های فوق‌برنامه شرکت نمی‌کنند. این برنامه‌ها ناکافی و اجباری بوده و برای بهبود مهارت‌های دانش‌آموزان هنرستانی تأثیری ندارد. کارا^۲ (۲۰۱۶) در پژوهشی دریافت که، فعالیت‌های فوق‌برنامه باید با توجه به شرایط فیزیکی مدرسه انجام شود، برای معلم و دانش‌آموز جذاب باشد، تحت نظر والدین و کادر مدرسه باشد، و همچنین اجرای این برنامه‌ها به دانش‌بالای معلمان احتیاج دارد. ییلدیز (۲۰۱۵)، در پژوهشی با عنوان «آموزش بهتر در دانشگاه ایشیک با فعالیت‌های فوق برنامه»، فعالیت‌های فوق‌برنامه را روشی برای تشویق دانش‌آموزان به مطالعه می‌داند. در این پژوهش به تأثیر مثبت فعالیت‌های فوق‌برنامه بر سطح زبانی دانش‌آموزان ضعیف پرداخته شده است.

1. Altan & Altıntas

2. Kara

۲. روش تحقیق

در پژوهش حاضر که به روش کیفی انجام شده، به منظور چندی بعدی شدن تحقیق، از منابع و فنون مختلفی استفاده گردید، شامل: تحلیل محتوا، مطالعه منابع علمی و تخصصی موجود، بررسی اسناد، مدارک و تولیدات کشور در ارتباط با برنامه درسی فوق برنامه.

جدول ۱- منابع و فنون گردآوری داده‌ها

منابع داده‌ها	اسناد بالادستی، محتوای دستورالعمل‌ها و بخشنامه‌ها
فنون گردآوری داده‌ها	تحلیل محتوای کیفی، سندکاوی

۳. یافته‌ها

سوال پژوهش: وضعیت موجود عناصر برنامه درسی فوق برنامه با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، در دوره اول متوسطه چگونه است؟

به منظور پاسخ به این پرسش از تحلیل اسناد و سندکاوی بهره گرفته شد. برای بررسی وضعیت موجود فعالیت‌های فوق برنامه در آموزش و پرورش و مدارس کشور، اسناد بالادستی: سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۹)، مبانی نظری سند تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران (صادق‌زاده قمصری و همکاران، ۱۳۹۰) و کلیه فعالیت‌های اجرایی مدارس بررسی، عناصر برنامه درسی فعالیت‌های فوق برنامه تحلیل و گزارش گردید. در فعالیت‌ها و حوزه‌های مختلف آموزش و پرورش می‌توان به فعالیت‌هایی اشاره کرد که در رابطه با فوق برنامه می‌باشند. این فعالیت‌ها با اهدافی مشخص، در حال حاضر در مدارس کل کشور و در دوره‌های مختلف تحصیلی در حال اجرا هستند و اسنادی که مورد تحلیل قرار گرفته‌اند، راهنمای عملی مربیان پرورشی مدارس هستند که به عنوان راهبر تربیتی در صدد اجرایی کردن فعالیت‌های فوق برنامه در مدارس بوده و عبارتند از:

- الف) فعالیت‌های مربوط به حوزه معاونت پرورشی و فرهنگی (اداره کل قرآن، عترت و نماز)،
- ب) فعالیت‌های مربوط به حوزه معاونت پرورشی و فرهنگی (اداره کل فرهنگی و هنری، اردوها و فضاهای پرورشی)،
- ج) فعالیت‌های مربوط به حوزه معاونت پرورشی و فرهنگی (سازمان دانش‌آموزی، بسیج دانش‌آموزی، هلال احمر)،
- د) فعالیت‌های مربوط به حوزه معاونت تربیت بدنی و سلامت (دفتر سلامت و تندرستی و مراقبت از آسیب‌های اجتماعی).

در یک جمع‌بندی می‌توان هدف، محتوا، روش و ارزشیابی مورد تاکید در اسناد را با توجه به فعالیت‌های فوق‌برنامه با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، به طور خلاصه به شرح ذیل دسته‌بندی نمود.

جدول ۲- هدف، محتوا، روش و ارزشیابی

ابعاد	مؤلفه
اهداف کلی	دستیابی به مراتبی از حیات طیبه (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش)
	هدف نهایی نظام تعلیم و تربیت، تربیت صحیح انسان، تربیت همه‌جانبه و هدایت کودکان و نوجوانان به سوی حیات طیبه (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش)
	تربیت یکپارچه عقلی، ایمانی، عملی و اخلاقی دانش‌آموزان (برنامه درسی ملی)
	تربیت انسانی موحد، مؤمن و معتقد به معاد (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش)
اهداف جزئی	توانمندسازی فرد در تسلط بر رفتار و حفظ سلامت خود (برنامه درسی ملی)
	پیشگیری از کردارهای پرخطر و بهبود زندگی (برنامه درسی ملی)
	ایجاد رقابت سالم و غنی‌سازی اوقات فراغت در قالب شناخت و آموزش فرهنگ، هنر، آداب، رسوم و سنن مطلوب جامعه اسلامی (کتاب راهکارنامه مسابقات فرهنگی و هنری)
	ایجاد زمینه لازم برای خودشناسی، خداشناسی و تقویت روحیه حقیقت‌جویی (کتاب ندای رحمت)
	آموزش‌های مرتبط با آداب و مهارت‌های زندگی برای دستیابی به مراتبی از حیات طیبه (برنامه درسی ملی)
	آماده کردن فرد برای ورود آگاهانه و مسئولانه به زندگی خانوادگی و اجتماعی (برنامه درسی ملی)
	تعلیم و تربیت فرایندی تعالی‌جویانه، تعاملی، تدریجی، یکپارچه و مبتنی بر نظام معیار اسلامی (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش)
	تقویت ایمان، بصیرت دینی و باور به ارزش‌های انقلاب اسلامی (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش)
	پرورش روحیه کتاب‌خوانی و مطالعه (کتاب راهکارنامه مسابقات فرهنگی و هنری)
	تزکیه و تهذیب نفس و رشد فضایل و مکارم اخلاقی براساس ایمان به خدا و تقوای اسلامی (کتاب ندای رحمت)
	پرورش روحیه تعبد الهی و التزام عملی به احکام و آداب اسلامی (کتاب ندای رحمت)
	ارتقای نقش نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی در رشد و تعالی کشور و برپایی جامعه صالح اسلامی (رویکردها، برنامه‌ها و فعالیت‌های کانون‌های فرهنگی - تربیتی)
	غنی‌سازی محتوای برنامه‌های آموزشی و تربیتی با مفاهیم انسان‌ساز و تعالی‌بخش اقامه نماز (کتاب ندای رحمت)
	محتوا دربرگیرنده مفاهیم و مهارت‌های اساسی و ایده‌های کلیدی مبتنی بر شایستگی‌ها (برنامه درسی ملی)
محتوا	محتوا متناسب با نیازهای حال و آینده، علایق، ویژگی‌های روانشناختی دانش‌آموزان، انتظارات جامعه اسلامی و زمان آموزش (برنامه درسی ملی)
	برنامه‌ریزی برای اوقات فراغت (برنامه درسی ملی)
	توانمندسازی فرد در تسلط بر رفتار و حفظ سلامت خود (برنامه درسی ملی)
	پیشگیری از کردارهای پرخطر و بهبود زندگی (برنامه درسی ملی)

ابعاد	مولفه
	بازتولید برنامه‌ها و محتوای آموزشی و روش‌های تربیتی برای درونی‌سازی و تعمیق و ترویج فرهنگ حیات، عفاف و حجاب (سند تحول بنیادین)
	تدوین برنامه جامع مشارکت خانواده و نهادهای تربیتی و آموزشی برای تقویت فرهنگ تربیتی خانواده‌ها (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش)
	فراهم آوردن زمینه‌های لازم برای نقش‌آفرینی مدرسه به عنوان کانون کسب تجربیات تربیتی محله و جلوه‌ای از جامعه اسلامی و حیات طیبه (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش)
	پرورش استعدادهای شغلی و پدیدآوردن آینده شغلی برای برآوردن نیازهای جامعه (کتاب راهکارنامه مسابقات فرهنگی و هنری)
	فعالیت‌های فوق‌برنامه شامل فعالیت‌های فرهنگی، هنری، ورزشی، بهداشتی و بازدیدهای علمی و اردوها (بخشنامه مربوط به فعالیت‌های فوق‌برنامه در آموزش و پرورش)
	ایجاد تنوع در فرصت‌های تربیتی در مراکز آموزشی و تربیتی برای پاسخگویی به نیازهای دانش‌آموزان (کتاب راهکارنامه مسابقات فرهنگی و هنری)
	ارائه برنامه‌های تربیتی با لحاظ کردن تفاوت‌های فردی (کتاب ندای رحمت)
	تنوع بخشیدن به فعالیت‌های فوق‌برنامه و جذب حداکثری دانش‌آموزان (کتاب ندای رحمت)
	تقویت مستمر و تحکیم فضائل اخلاقی در محیط‌های تربیتی با استفاده از همه ظرفیت‌های آموزشی و تربیتی (کتاب ندای رحمت)
	تأکید بر اولویت کرامت و عزت نفس و شجاعت، حیات و عفت، صداقت، مسئولیت‌پذیری و نظم در همه دوره‌های تحصیلی
	طراحی و تدوین برنامه درسی اقامه نماز با رویکرد تلفیقی برای هر یک از دوره‌های تحصیلی (کتاب ندای رحمت)
	توجه به جذابیت برنامه‌ها و نشاط و شادابی دانش‌آموزان (بخشنامه فعالیت‌های فوق‌برنامه در آموزش و پرورش)
	پیشنهاد مدیر و انجمن اولیاء و مربیان نسبت به ارائه خدمات آموزشی و پرورشی فوق‌برنامه (بخشنامه فعالیت‌های فوق‌برنامه در آموزش و پرورش)
	ارائه خدمات آموزشی و پرورشی فوق‌برنامه در هفته برحسب دوره تحصیلی (بخشنامه فعالیت‌های فوق‌برنامه در آموزش و پرورش)
روش	بهره‌گیری از روش‌های شوق‌انگیز، فعال و مبتنی بر ایجاد توافق جمعی در تبیین و ترویج فرهنگ اقامه نماز (کتاب ندای رحمت)
	ارائه خدمات مشاوره‌ای به خانواده‌های آسیب‌پذیر و آسیب‌زا، برای همسوسازی اهداف و روش‌های تربیتی خانواده و مدرسه (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش)
	توجه به شیوه‌های آموزش انفرادی، غیرمستقیم و تجربی (برنامه درسی ملی)
	هدایت و نظارت مربیان و استادان حاذق جهت رقابتی سالم در بین دانش‌آموزان (کتاب راهکارنامه مسابقات فرهنگی و هنری)
	حضور فعال و بانشاط در نمازجماعت مدرسه (کتاب ندای رحمت)
	توجه به نقش فعال، داوطلبانه و آگاهانه دانش‌آموز در فرآیند یاددهی-یادگیری و تربیت‌پذیری (برنامه درسی ملی)
	یادگیری حاصل تعامل خلاق، هدفمند و فعال یادگیرنده با محیط‌های متنوع یادگیری (برنامه درسی ملی)
	شرکت در فعالیت گروه‌ها و انجمن‌های علمی، اردوهای علمی، زیارتی و سیاحتی (برنامه درسی ملی)

ابعاد	مؤلفه
	حضور فعال و مشارکت دانش‌آموزان در محافل، مجالس و اماکن مذهبی (کتاب ندای رحمت)
	حضور فعال دانش‌آموزان و مدارس در برنامه‌های اجتماعی و انقلابی (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش)
	افزایش میزان مشارکت خانواده‌ها در فعالیت‌های آموزشی و تربیتی مدرسه (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش)
	استفاده از فعالیت‌های برون مدرسه، به ویژه مساجد و کانون‌های مذهبی برای تقویت معرفت و باور به معارف الهی (کتاب ندای رحمت)
	حضور فعال و بانشاط در نمازجماعت مدرسه (کتاب ندای رحمت)
	لحاظ نمودن پرورش اجتماعی و اخلاقی دانش‌آموزان به طور آگاهانه و فعال در بطن همه برنامه‌ها (رویکردها، برنامه‌ها و فعالیت‌های کانون‌های فرهنگی-تربیتی)
	برپایی محفل دوستانه، تفریح و رفع خستگی دانش‌آموزان از فعالیت‌های رسمی روزانه و لذت بردن آنان از اوقات فراغت خود (رویکردها، برنامه‌ها و فعالیت‌های کانون‌های فرهنگی-تربیتی)
	جانشین ساختن فعالیت‌ها و طرح‌های گروهی و همکاری‌های دانش‌آموزی به جای رقابت‌های ناسالم انفرادی (رویکردها، برنامه‌ها و فعالیت‌های کانون‌های فرهنگی-تربیتی)
	دنبال کردن نمای فعالیت‌های یاددهی-یادگیری با تأکید بر زمینه‌های ارتباط عاطفی، تفریح و تفنن سالم و علایق دانش‌آموزان (رویکردها، برنامه‌ها و فعالیت‌های کانون‌های فرهنگی-تربیتی)
	ارزشیابی به صورت مستمر و عملکردی (برنامه درسی ملی)
ارزشیابی	تأکید بر خودارزیابی (برنامه درسی ملی)

در یک جمع‌بندی می‌توان کلیه اهداف بدست آمده از تحلیل برنامه‌های اجرایی ابلاغی آموزش و پرورش را با توجه به فعالیت‌های فوق‌برنامه با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، به طور خلاصه به شرح ذیل در سه حیطه دانش، نگرش و مهارت دسته‌بندی نمود.

جدول ۳- اهداف فعالیت‌های فوق‌برنامه در سه حیطه (دانش، نگرش و مهارت)

ابعاد	مؤلفه‌ها
دانش	شناخت و پرورش استعدادهای قرآنی دانش‌آموزان
	افزایش سطح مبانی اعتقادی و معرفتی دانش‌آموزان نسبت به آموزه‌های دینی
	آشنایی همه‌جانبه دانش‌آموزان و اولیاء با زندگینامه چهارده معصوم(ع)
	شناخت سیره عملی و اخلاقی پیامبر(ص) و ائمه اطهار(ع) و به‌کارگیری آن در زندگی روزمره
	آشنایی کلی با بحث مهدویت و تقویت باورهای مردم و جهت‌دهی صحیح به شور و اشتیاق آنان به مهدویت
	آشنایی دانش‌آموزان با وظایف و فرائض دینی
	افزایش مهارت‌های فردی و اجتماعی دانش‌آموزان از طریق مشارکت در برگزاری نماز جماعت (خادم الصلوه، مودن و مکتب)
	شناخت، کشف و پرورش استعدادهای نهفته

ابعاد	مؤلفه‌ها
	آشنایی با زندگی عملی و بدون اتکاء به دیگران، تقویت روحیه خدمت و زندگی اجتماعی و آشنایی با فعالیت‌های گروهی
	شناخت ناهنجاری‌های روحی و مشکلات رفتاری نوجوانان و جوانان
	آشنایی با مسایل تاریخی، فرهنگی، مذهبی، سیاسی، اجتماعی و هنری
	آشناسازی دانش‌آموزان با شرایط زندگی؛ همچنین شرایط فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی مردم در سراسر کشور
	آشنایی با دوستان جدید و انس و الفت با آنان
	آشنایی با فرهنگ‌های بومی شهرها
	آشنایی با شخصیت‌های مذهبی، فرهنگی، موثر و تاریخ‌ساز
	آشنایی با اماکن زیارتی، باستانی، سیاحتی و فرهنگی
	شناخت اهداف انقلاب و دفاع مقدس
	آشنایی جوانان با فرهنگ کار و تلاش و فعالیت‌های گروهی
	آشنایی دانش‌آموزان با اقوام و فرهنگ‌های ایرانی
	آشنایی دانش‌آموزان با مفهوم تولی و تبری
	آشناسازی نوجوانان و جوانان با جاذبه‌های طبیعی، فرهنگی، هنری، تاریخی، و اجتماعی ایران و جهان
	آشنایی با مسئله محیط زیست و کوشش در حفظ و نگهداری آن
	آشنا نمودن دانش‌آموزان (اعضاء) با حقوق فردی و احترام به حقوق دیگران
	آشنایی عینی و عملی با معارف و تعالیم اسلامی و سیره پیامبر(ص) و ائمه معصومین(ع)
	آشنایی بیشتر با طبیعت و نحوه بهره‌گیری از مهارت‌های عملی در اردو
	آشنا نمودن فراگیران با مقوله‌های مختلف فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، و اقتصادی داخلی و خارجی
	آشنا نمودن دانش‌آموزان با اصول و مبانی انقلاب اسلامی
	افزایش نقش دانش‌آموزان در پیشبرد فعالیت‌های ورزشی مدارس اعم از برنامه و فوق برنامه درس تربیت بدنی
	افزایش فرصت‌های فعالیت‌های حرکتی برای دانش‌آموزان
	شناسایی و پرورش دانش‌آموزان با استعداد ورزشی در رشته‌های مختلف، افزایش تعامل خانواده و مدرسه با استفاده از ظرفیت تربیت بدنی و ورزش به منظور ارتقاء و حفظ سلامت همه‌جانبه دانش‌آموزان
	افزایش سطح ایمنی و کاهش خطرپذیری در جامعه
	شناخت رفتارهای پرخطر کودکان و نوجوانان
	شناخت عوامل مخاطره‌آمیز کودکان و نوجوانان
	شناخت کودکان و نوجوانان در معرض خطر و پرخطر
	آشنایی با ویژگی‌ها و تغییرات رشدی کودکان و نوجوانان
	آشنایی با سبک‌های فرزندپروری
	شناسایی الگوهای موفق آموزش پیشگیری و مراقبت از آسیب‌های اجتماعی به کودکان و نوجوانان

ابعاد	مؤلفه‌ها
نگرش	ایجاد روحیه خودسازی و اعتماد به نفس در بین نوجوانان و جوانان
	ایجاد روحیه و نشاط همراه با تفریحات سالم در زندگی نوجوانان و جوانان
	برقراری روابط عاطفی مطلوب بین مربی و متربی
	ایجاد بستر مناسب برای تمرین یک زندگی دسته‌جمعی
	تقویت حس تعاون و همکاری از طریق سپردن کار و مسئولیت‌ها
	تقویت روحیه جمع‌پذیری و قانون‌مندی و برخورداری از نظام معین
	تقویت روحیه اعتماد به نفس و هم‌زیستی در شرایط خارج از زندگی معمولی خانوادگی
	تقویت روحیه دینی
	ایجاد فرصت‌های مناسب برای دانش‌آموزان و ارزیابی استعدادهای آنان
	ایجاد نشاط و فراهم نمودن زمینه‌های شادابی و بروز خلاقیت‌ها
	تقویت خودباوری و اعتماد به نفس
	تقویت روحیه تعاون، نیکوکاری، نوع‌دوستی و کمک به دیگران و ترغیب به رعایت نظم و انضباط اجتماعی
	ایجاد ایمان و علاقه به فرهنگ خودی، خودباوری و توجه به شعار «نه شرقی و نه غربی»
	درک ارزش و تقویت باورهای دینی دانش‌آموزان
	ایجاد روحیه خودسازی و خودباوری در جوانان و نوجوانان
	ایجاد بستری معنوی برای تعمیق اعتقادات و کسب بصیرت معنوی در دانش‌آموزان
	ایجاد بستر مناسب جهت سیر در طبیعت و تفکر و تدبیر نوجوانان و جوانان کشور در نحوه آفرینش مخلوقات و پی بردن به خالقیت خداوند
	ایجاد نشاط و شادابی و بهداشت روانی و جسمانی در محیط اردو با استفاده از ابزارهای تربیتی مناسب
	ایجاد زمینه مشارکت دانش‌آموزی در عرصه‌های فرهنگی و بین‌المللی
	ایجاد انگیزه خودباوری و تقویت نگرش مثبت به فعالیت‌های حرکتی و ورزشی.
مهارت	ایجاد نظام شناسایی دانش‌آموزان آسیب‌پذیر و آسیب‌دیده از طریق چک‌لیست‌های علمی
	ایجاد تغییرات مثبت در دانش، نگرش و رفتار دانش‌آموزان نسبت به سلامت روان
	آموزش افعال و اذکار نماز به دانش‌آموزان به صورت عملی و مهارتی
	آموزش فنون مهارت‌های مختلف در اردو
	آموزش مهارت‌های ارتباطی و روحیه مواجهه با مسائل فردی و خانوادگی و اجتماعی
	افزایش مهارت‌های حل مسأله و تصمیم‌گیری در دانش‌آموزان
	افزایش مهارت کنترل هیجان در بین دانش‌آموزان
	آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی، تصمیم‌گیری، حل مسأله و کنترل هیجان به دانش‌آموزان
	آموزش مهارت‌های تاب‌آوری و مقابله با رویداد و شرایط سخت و ناگوار با رویکرد دینی به دانش‌آموزان
	آموزش امنیت در خانواده
	آموزش مهارت‌های زندگی با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی به نوجوانان

۴. نتیجه گیری

اهداف: اهداف فعالیت‌های فوق‌برنامه در ایران ابعاد اعتقادی، اخلاقی، علمی و آموزشی، فرهنگی و هنری، اجتماعی، زیستی، سیاسی و اقتصادی را دنبال می‌کند. اهداف نهایی و عالی تربیت در اسلام، هدایت و رشد، طهارت و رسیدن به مراتبی از حیات طیبه، تقوا، قرب، رضوان، عبادت و عبودیت است (ابراهیمی، ۱۳۹۷). جهت دستیابی به این اهداف در ایران، از فعالیت‌های فوق‌برنامه بیشترین استفاده می‌شود و به همین جهت فعالیت‌های فوق‌برنامه، جنبه مذهبی به خود گرفته است. موسوی (۱۳۸۸) و کیوانفر (۱۳۸۹) نیز در پژوهشی به این نتیجه دست یافته‌اند. بسیاری از اهداف فعالیت‌های فوق‌برنامه، کلی و بر حیطه‌های نگرشی تأکید دارند. همچنین اهداف، از شفافیت و وضوح کافی برخوردار نیستند و این امر موجب سردرگمی متولیان و اجراکنندگان فعالیت‌های فوق‌برنامه در کشور ایران شده است. بسیاری از اهداف فعالیت فوق‌برنامه، پاسخگوی نیازهای امروز و فردای دانش‌آموزان نیست (نور، ۱۳۸۶)، بهتر آن است که با توجه به تحولات و مقتضیات عصر جدید در زمینه پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، آسیب‌های نوپدید، و آشنایی با سواد رسانه‌ای و فضاهای مجازی، اهداف نوینی تدوین و تبیین شود. در اهداف، بیشتر تأکید بر اشتراکات فرهنگی است و تلاش شده که از طریق همین اشتراکات، به وحدت ملی دست یافت. بنابراین، به اهدافی که ناظر بر تفاوت‌های فرهنگی، زبانی، مذهبی، محلی و منطقه‌ای می‌باشد، کمتر توجه شده است. کشور ایران به لحاظ برخورداری از تنوع زبانی، فرهنگی، اقلیتی و مذهبی، نیازمند توجه ویژه به این فرهنگ‌ها بوده و فعالیت‌های فوق‌برنامه بستر بسیار مناسبی است که پاسخ‌گوی گوناگونی فرهنگ‌ها در کشور باشد و دانش‌آموزان را با آداب و رسوم و فرهنگ‌های مختلف موجود در کشور و سایر کشورها آشنا سازد.

از اهدافی که در فعالیت‌های فوق‌برنامه کمتر مورد توجه قرار گرفته است، یادگیری مادام‌العمر، کسب مهارت‌های برخورد با مسایل زیست‌محیطی کره زمین و پرورش احساس مسئولیت و تعهد در برابر محیط زیست، پرورش شهروند جهانی، پرورش نسلی آگاه به مسایل جهان، آمادگی برای رقابت و همکاری در بازارهای ملی و بین‌المللی می‌باشد. در عصری که دانش‌آموزان ما در آن زندگی خواهند نمود، هر يك از اهداف بالا می‌تواند در پرورش آنان نقش حیاتی داشته باشد، و توجه نکردن به آن‌ها، خسارات جبران‌ناپذیری برای آنها و اجتماع به بار خواهد آورد. یافته‌های پژوهش کیوانفر (۱۳۸۹) نشان می‌دهد، در فعالیت‌های فوق‌برنامه ایران، به اهداف بین‌المللی مثل اجتناب از سلاح‌های کشتار جمعی، پرداختن به مفاهیمی چون صلح و دوستی، حفظ محیط زیست و توجه به پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی کمتر پرداخته شده است.

در دهکده جهانی امروز، دانش‌آموزان ایرانی، نیاز به شناخت و آگاهی هرچه بیشتر از مسایل و مشکلات جهانی دارند، اگر می‌خواهیم ایران اسلامی را در شمار کشورهای پیشرفته ببینیم، می‌بایست آمادگی برای رقابت و همکاری در بازارهای ملی و بین‌المللی را در نسل آینده ایجاد نماییم. استعمارستیزی، انتقال، تحکیم و تقویت مفاهیم ارزشی انقلاب که از اهداف مهم و برجسته فعالیت‌های فوق‌برنامه ایران می‌باشد؛ زمانی اثربخش خواهد بود که کودکان ما به مسایل جهانی اشراف و آگاهی داشته باشند.

محتوا: در ایران، طیف وسیعی از فعالیت‌های فوق‌برنامه با مضامین دینی و اعتقادی، ملی، اجتماعی، فرهنگی، هنری و سیاسی ارائه می‌شود، این فعالیت‌ها در قالب برنامه‌هایی مانند: جشن‌ها و اعیاد مذهبی و ملی (گرامیداشت ایام شهادت و سوگواری بزرگان دین، انجام مراسم دینی (مانند نمازجماعت، جشن تکلیف)، برگزاری مسابقات فرهنگی، هنری و ورزشی (جشنواره‌های هنری)، نمایشگاه‌ها (علمی، هنری و صنایع دستی)، ارزشی (مانند دفاع مقدس و دهه فجر)، اردوهای زیارتی، سیاحتی، علمی، آموزشی، ورزشی (نشریه دیواری با عناوین مختلف و مناسبت‌های گوناگون)، هنرهای دستی و نمایشی (سرود)، مراسم صبح‌گاه (طرح‌هایی چون طرح مدارس قرآنی (دارالقرآن)، طرح کرامت و مهارت‌های زندگی)، عضویت در تشکّل‌های دانش‌آموزی (مانند سازمان دانش‌آموزی، شورای دانش‌آموزی، بسیج دانش‌آموزی) ارائه می‌شود.

اجرا: چگونگی اجرای فعالیت‌های فوق‌برنامه با توجه به هدف و محتوای برنامه‌ها، متفاوت است. از آن‌جا که ساختار آموزش و پرورش ایران، متمرکز می‌باشد، بیشتر فعالیت‌های فوق‌برنامه از وزارت‌خانه به مدارس ابلاغ می‌شود. شرکت دانش‌آموزان در بسیاری از برنامه‌ها مانند مسابقات، تشکیل نمایشگاه‌ها، عضویت در کانون‌ها، شورای دانش‌آموزی، تشکیلات بسیج دانش‌آموزی و سازمان دانش‌آموزی، نمایش، هنرهای دستی و تجسمی و... داوطلبانه، اختیاری و براساس علائق دانش‌آموزان است و در برخی موارد مانند سرود همگانی، جشنواره مراسم آغازین و جشن‌ها، حضور همه دانش‌آموزان الزامی می‌باشد؛ اما اجرای برنامه‌های ویژه مانند قرائت قرآن، دکلمه، نمایش نیز اختیاری و توسط دانش‌آموزانی که علاقمند هستند، انجام می‌گیرد. برخی از فعالیت‌ها به صورت انفرادی انجام گرفته و برخی دیگر بر همکاری‌های گروهی تأکید دارند. بیشتر برنامه‌ها در داخل مدرسه و در مکان‌هایی مانند نمازخانه، کتابخانه، راهروها و کلاس‌های درس انجام می‌گیرند. بعضی از برنامه‌ها نیز در خارج از مدرسه مانند کانون‌ها صورت می‌گیرد. طول مدت برنامه‌ها و زمان اجرا نیز به نوع برنامه (فردی، همگانی) بستگی دارد، مثلاً مراسم آغازین هر روز صبح به مدت ۱۵ دقیقه قبل از شروع کلاس‌های درس اجرا می‌شود، یا سرود همگانی در زمان زنگ تفریح تمرین می‌شود.

زمان برخی برنامه‌ها از ساعات کلاس‌های درس و کوتاه نمودن ساعات برنامه‌های درسی گرفته می‌شود. اجرای برنامه‌ها توسط دانش‌آموزان صورت می‌گیرد و رهبری و هدایت برنامه‌ها برعهده مربی یا معاون پرورشی (امور تربیتی) است. نقش معلمان در فعالیت‌ها بسیار کم‌رنگ است، حضور معلم تنها در برخی از طرح‌ها احساس می‌شود، مشارکت اولیاء در اجرای فعالیت‌های فوق برنامه در سطح پایینی قرار دارد.

ارزشیابی: ارزشیابی فعالیت‌های فوق‌برنامه به اشکال مختلف صورت می‌گیرد؛ در بیشتر فعالیت‌ها عملکرد دانش‌آموزان ملاک ارزشیابی است. ارزشیابی به صورت توصیفی می‌باشد و نمره‌ای به آن تعلق نمی‌گیرد. برخی فعالیت‌ها در پایان سال تحصیلی ارزشیابی می‌شوند، مانند: عملکرد شوراها؛ این ارزشیابی براساس فرمی است که دارای اطلاعاتی در خصوص تعداد جلسات شورا، ابتکارات، میزان همکاری شورا با مدرسه، اداره مدرسه توسط اعضای شورای دانش‌آموزی، انتشار نشریه در داخل مدرسه، همکاری در برگزاری فعالیت‌های فرهنگی، هنری، علمی، ورزشی، و اردویی مدرسه برابر مصوبات مربوطه می‌باشد، که توسط بازرسان مناطق تکمیل خواهد شد. ارزشیابی به منظور کشف نقاط ضعف و قوت برنامه‌ها، کشف استعدادها و خلاقیت‌های اعضا و قدردانی از اعضای شوراها انجام می‌گیرد. سایر فعالیت‌ها نیز به طرق مختلف ارزشیابی می‌شوند، مانند:

- هنگام برگزاری اردوهای علمی از دانش‌آموزان خواسته می‌شود که گزارشی از اردو را به کلاس ارائه کنند؛

- ارزیابی در مراسم آغازین به منظور تشویق و تقدیر از بهترین برنامه‌ها؛

- در مسابقات فرهنگی - هنری براساس عملکرد دانش‌آموزان، ارزشیابی به عمل آمده و گروه‌ها و نفرات برتر تشویق می‌شوند؛

از طریق گزارش کار فعالیت‌هایی که مدیران و مربیان به مناطق ارسال می‌کنند، و یا از طریق بازدیدهایی که از سوی بازرسان مناطق انجام می‌گیرد، معاونت پرورشی منطقه به ارزیابی کار کارکنان آموزشگاه می‌پردازد. به عبارتی، ارزیابی جنبه نظارتی دارد. گاهی مواقع به دلیل ماهیت فعالیت فوق‌برنامه، ارزشیابی از فعالیت‌ها نادیده انگاشته می‌شود. در بسیاری مواقع فعالیت‌های فوق‌برنامه تا مرحله اجرا پیش می‌رود و بدون اینکه در طول فعالیت یا در پایان آن ارزشیابی صورت گرفته شود، به پایان می‌رسد.

نتایج بدست آمده که با تحلیل فعالیت‌های حوزه‌های مختلف آموزش و پرورش صورت گرفته است؛ نشان می‌دهد که اهدافی که مستقیماً بدنبال پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی هستند، خیلی

کمتر از سایر اهداف در فعالیت حوزه‌ها می‌باشد؛ علی‌رغم اینکه در سال‌های اخیر توجه ویژه‌ای به بحث آسیب‌های اجتماعی در برنامه‌های رسمی و غیررسمی آموزش و پرورش شده است، می‌توان گفت که شیوع آسیب‌های اجتماعی میان جمعیت دانش‌آموزی کشور که طیف وسیعی از کودکان و نوجوانان را دربرمی‌گیرد، کم نیست، اما تا به امروز کمتر به صورت کمی (ارائه آمار و ارقام) از آسیب‌های اجتماعی دانش‌آموزان سخن به میان آمده است.

با این وجود، مسئولان وزارت آموزش و پرورش معتقدند، برای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، طرح‌های مختلفی در دست اجرا دارند، اما از آنچه که در گفتگو با دانش‌آموزان و معلمان بدست می‌آید، توزیع چند دفترچه یا بروشور در برخی از مدارس برای آگاه‌سازی دانش‌آموزان از تهدیدات اجتماعی است، راهکارهایی که در مهار روند رو به رشد آسیب‌های اجتماعی، راه به جایی نخواهد برد. در این باره باید به سند ائتلاف ملی نظام مراقبت اجتماعی از دانش‌آموزان (نماد) که اخیراً در آموزش و پرورش رونمایی شده است، اشاره کرد که به دنبال مهار زمینه‌های آسیب‌های اجتماعی در سه فضای مدرسه، خانواده و محله با تاکید بر مدرسه به عنوان جدی‌ترین فضای اجتماعی کودکان و نوجوانان است.

اگرچه مدیرکل دفتر مراقبت در برابر آسیب‌های اجتماعی وزارت آموزش و پرورش معتقد است، «در اجرای طرح نظام مراقبت اجتماعی دانش‌آموزان تاکنون موفق شده‌ایم که بخش‌های آموزش و غربالگری را اجرا کنیم و قرار است وارد مرحله مداخلات و ارائه خدمات حمایتی به دانش‌آموزان شویم»، اما بازده این فعالیت‌ها در مدارس کشور مشهود نیست و انواع آسیب‌ها با توجه به مناطق مختلف شهرها و بافت فرهنگی ساکنان آن منطقه، مدارس کشور را تهدید می‌کند. لازم است که با طراحی الگوی مطلوب برنامه فعالیت‌های فوق‌برنامه در دوره متوسطه اول بتوانیم در نهادینه کردن روش‌های پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و بالا بردن مهارت‌های دانش‌آموزان از طریق برنامه‌هایی که به صورت داوطلبانه و اختیاری در آنها شرکت می‌نمایند، نسبت به کاهش این آسیب‌ها اقدامات موثری را پیش‌بینی نماییم.

منابع

- ابراهیمی، نامدار (۱۳۹۷). برنامه درسی فوق برنامه. دانشنامه ایرانی برنامه درسی.
- اتابکی، علی محمد؛ مصطفی پور، مریم؛ مصطفی پور، جاسم (۱۳۹۳). بررسی تاثیر فعالیت های فوق برنامه بر رشد اجتماعی و عملکرد تحصیلی دانش آموزان دختر مدارس متوسطه شهر مرودشت. نخستین همایش ملی علوم تربیتی و روانشناسی، مرودشت، ایران.
- امام جمعه، سید محمد رضا؛ احمدی، غلامعلی؛ تیمورنیا، مهین (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی فعالیت های فوق برنامه دوره ابتدایی ایران با کشورهای آمریکا، انگلستان و مالزی. پژوهش های برنامه درسی، ۳(۱)، ص ۶۵-۱۷.
- پاک گوهر علیرضا؛ خلیلی، محمد؛ صفارزاده، محدثه (۱۳۸۸). بررسی نقش عامل انسانی در بروز تصادفات جاده ای. مدیریت ترافیک، ۱۳(۱)، ص ۲۸-۱۴.
- پرویزی، سرور؛ احمدی، فضل اله (۱۳۸۲). عوامل موثر بر سلامت از نگاه نوجوانان. پایش، ۲(۴)، ص ۲۴۵-۲۵۲.
- جعفری ثانی، حسین؛ علی اصغری، ام البنین؛ محبی امین، سکینه (۱۳۸۷). تحلیل محتوای منابع آموزش های غیررسمی سازمان های آتشنشانی، نیروی انتظامی و هلال احمر خراسان رضوی در مدارس. در مشهد: مجموعه مقالات اولین همایش آموزش و یادگیری غیررسمی.
- حاجیلو، جلیل؛ رمزی، صمد؛ فرامزی، سولماز (۱۳۹۶). بررسی راهکارهای موثر برای بهینه کردن فعالیت های فوق برنامه در پیشرفت تحصیلی دانش آموزان از دیدگاه دانشجویان دانشگاه پیام نور ارومیه. در: تهران: دومین کنگره بین المللی علوم انسانی.
- رجبی پور، محمود (۱۳۸۷). مبانی پیشگیری اجتماعی از بزهکاری اطفال و نوجوانان. تهران: نشر منتهی.
- سبحانی نژاد مهدی؛ یوزباشی، علیرضا؛ عبوسی، مریم؛ میهمان دوست، زهرا (۱۳۸۷). تبیین چالش ها و راهکارهای بهره گیری از فعالیت های فوق برنامه مدارس جهت تربیت شهروندی دانش آموزان. در: چکیده مقالات اولین همایش آموزش و یادگیری غیر رسمی ۱۱-۱۲ اردیبهشت. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- ستوده، هدایت اله (۱۳۹۵). آسیب شناسی اجتماعی. تهران: نشر آوای نور.
- سمرقندی، فرخ (۱۳۹۰). بررسی تأثیر آموزش های انتظامی - اجتماعی حضوری پلیس در آگاهی انتظامی دانش آموزان دختر مقطع متوسطه منطقه ۷ شهر تهران در سال تحصیلی ۱۳۸۸-۸۹. پایان نامه کارشناسی ارشد رشته توانبخشی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
- سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۹). نگاشت چهارم. دبیرخانه طرح تولید برنامه درسی ملی.
- شرقی، محمدرضا (۱۳۸۴). نقش فعالیت های مکمل و فوق برنامه در پیشگیری و کاهش آسیب ها. در: تهران: مجموعه مقالات همایش تبیین جایگاه فعالیت های مکمل و فوق برنامه.
- صادق زاده قمصری، علیرضا (۱۳۹۰). مبانی نظری سند تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران. تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- صافی، احمد (۱۳۹۵). سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران. تهران: انتشارات سمت.
- فتحی و اجارگاه، کوروش (۱۳۹۵). برنامه درسی به سوی هویت های جدید (شرحی بر نظریات معاصر برنامه درسی). تهران: انتشارات آییژ، ج ۱.
- فتحی، سروش؛ فدوی، جمیله (۱۳۹۱). تحلیلی بر آسیب های اجتماعی جوانان طی سال های ۱۳۷۸-۱۳۸۷ و عوامل موثر بر آن. جامعه شناسی مطالعات جوانان، ۳(۸)، ص ۱۲۱-۱۴۴.

- فرمehنی فراهانی، محسن (۱۳۹۸). نقش تربیت در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی (با تأکید بر اهداف، اصول، روش‌ها و شیوه‌های تربیت اسلامی). *مطالعات اسلامی آسیب‌های اجتماعی*، ۱۲(۲)، ص ۴۵-۲۱.
- کریمی مقدم، فریده (۱۳۷۷). بررسی رابطه مهارت فردی مدیریت زمان و مهارت سازمانی در بین مدیران دبیرستان‌های دولتی شیراز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی دانشگاه شیراز.
- ملکی، حسن (۱۳۹۳). *آشنایی با فعالیت‌های تربیتی اجتماعی*. تهران: انتشارات آبیژ.
- موسی‌پور، نعمت‌اله؛ سعیدی رضوانی، محمود (۱۳۹۵). مبانی برنامه‌ریزی آموزش متوسطه. مشهد: به‌نشر (انتشارات آستان قدس رضوی).
- نادری، امیر؛ حاجی حسین‌نژاد، غلام‌رضا؛ تاجیک اسمعیلی، عزیزاله؛ زین‌آبادی، حسن‌رضا (۱۳۹۲). ویژگی‌های اهداف فعالیت‌های فوق‌برنامه دانش‌آموزان دبیرستانی با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی. *روانشناسی تربیتی*، ۸(۲۴)، ص ۷۲-۱۰۱.
- نور، آذر (۱۳۸۶). بررسی تطبیقی چگونگی اوقات فراغت جوانان ایرانی با کشورهای آمریکا و ژاپن. طرح پژوهشی، سازمان ملی جوانان.
- Altan, B.A., Altıntas, H.O. (2017). Professional identities of vocational high school students and extracurricular activities. *Journal of education and training studies*, 5(7), p. 46-52.
- Kara, O.M. (2016). Views of Turkish teachers on extracurricular activities at secondary schools. *Acta didactica napocensia*, 9(4), p. 1-14.
- Kelly, A.V. (2004). *The Curriculum Theory and Practice*. London: SAGE Publications.
- Kerr, B. (2009). *Encyclopedia of Giftedness, Creativity, and Talent*. A SAGE Reference Publication.
- Klein, M.F. (1991). A conceptual framework for curriculum decision making. In: The politics of curriculum decision making: Issues in centralizing the curriculum (pp. 1-41). New York: State University of New York Press.
- Posner, G. (1995). *Analyzing the Curriculum*. McGraw Hill, Inc.
- Sun, J. & Tang, Y. (2020). Maternal scaffolding strategies and early development of selfregulation. *Early Child Development and Care*, 189(9), p. 1-13